

Post scriptum la „Utopia cărții“ (II)

Rămânea totuși de clarificat problema modernității. Nu voi reveni asupra constatărilor din primul capitol al eseului, unde cititorul poate găsi câteva argumente pentru inactualitatea vie a lui Sadoveanu. Voi da la iveală numai un aspect secundar al problemei, care m-a preocupat un timp. De ce, mi-am zis, nu e posibil să vedem în concepția sadoveniană a regresivității și a întoarcerii la natură un element de modernitate? În definitiv, Thoreau a fost redescoperit, după un secol, de mișcarea beat iar un scriitor atît de intelectualist ca Aldous Huxley a încercat într-o cunoscută carte să ofere generațiilor mai noi un fel de îndrumar de viață ce nu este mai puțin utopic decît acela al lui Sadoveanu, deși este cu siguranță mai agresiv în tezismul lui. Fiind împiedecă de epoca mașinistă produce reacții de acest fel, de ce n-ar putea juca și Sadoveanu rolul vizionarului? Cauza nu e greu de înțeles. Nici spaima lui Sadoveanu de civilizația mașinilor, cînd scria, nici spaima noastră, cînd citim, nu sînt absolut autentice: căci autorul **Împărăția apelor** se găsea abia în pragul industrializării și al distrugerii structurilor arhaice, prag peste care nici noi n-am pășit de prea multă vreme. Evaziunea e prematură. Instinctul studenților noștri e mai sigur decît inteligența uscată a profesorilor lor: ei resping soluția lui Sadoveanu fiindcă sînt în faza de adaptare glorioasă la oraș, industrie, mașină, și nu simt încă nevoia refugului. Pentru ei evaziunea într-o natură nu de tot părăsită încă sună ca o ipocrizie. Avertismentul lui Sadoveanu din **Olanda** li se pare a nu-i privi. Sînt ahtiați după roadele industriei moderne, bucușii a sacrificia natura, a urca muntele cu automobilul. Ecologia ingenuă a lui Sadoveanu nu le revelă încă pericolele unei planete nelocuite. Între orașele noastre se mai întind kilometri de cîmpie, de pădure, și de apă; munții sînt încă sălbatici; satele necanalizate. Problema pentru noi e tocmai de a introduce confortul modern în natură și la sat, uneori chiar și la oraș, nicicum de a fugi de acest confort în sălbăticie. Poate, cine știe, peste cîteva decenii, Sadoveanu va fi Rousseau ori Thoreau al nostru iar **Împărăția apelor** ne va apărea ca o splendidă și tragică premoniție. Deocamdată (cum arătăm și în eseu), ne uimește faptul că eroii cărții fug din tîrgul mizerabil pe o insulă încă și mai mizerabilă, că, în loc să caute a se civiliza, caută a se sălbătic. Frumusețea peisajului nu e un argument: căci numai omul cultivat are cu adevărat simțul naturii. Moș Hau sau baba Ileana sînt în fond insensibili la natură. Sadoveanu se proiectează în ei pe sine însuși. Naturalismul lui nu este decît o inaptitudine pentru orașul modern și care nouă ne e străină, căci ne bucurăm să trăim în el. Regresiunea lui socială: o inaptitudine pentru capitalism. Intrevedem utopia și ne mefiam. Regresiunea livrescă: o inaptitudine pentru viața sfîșiată și dramatică a secolului. Noi am pierdut simțul cărții și viața aceasta ne place. Livrescul sadovenian e tot o utopie: a cărții. Să-l condamnăm pentru asta? Ar fi exagerat. Dar nu putem evita să ne punem problema.

Primele trei capitole ale eseului se resimt cel mai mult de pe urma atitudinii oarecum severe față de Sadoveanu: este în ele, probabil, un ton prea tranșant, ce le face schematic. Dacă ideile sînt toate, în nuce, aici, nuanțele lipsesc. Ca spre a compensa, bănuiesc, schematicismul acestora, următoarele capitole au ieșit minuțioase pînă la sațietate. Fiecare idee e reluată din mai multe unghiuri, ca o temă muzicală în variațiunile ei. Structura eseului cere ea însăși o explicație: concluziile trebuie căutate la început, acolo unde așezăm de obicei premisele. Întîile trei capitole conțin totul în ce privește filosofia, universul sau arta. Ceea ce urmează încearcă să ilustreze — în funcție de sectoarele operei — aceste idei conducătoare. Spre a nu repeta lucrurile, n-am stăruit decît în măsura strictei necesități asupra legăturii dintre capitole, presupunînd că cititorul va remarca singur parcursul ideii. Universul sadovenian, de exemplu, descris succint în introducerea, a fost analizat pe urmă destul de amănunțit în capitolele intitulate **Pseudokynetikos**, **Descrierea Moldovei** și **Utopia cărții**, după cum e vorba de o regresivitate în natură, în istorie și în carte. Filosofia scriitorului și arta au constituit un alt traseu, care străbate toate capitolele; criteriul este predominant istoric în capitolul despre **Povestiri** și în **De ce nu avem roman**, așa încît să se poată vedea și evoluția scriitorului. Și chiar dacă Sadoveanu nu fusese considerat un romancier, propriu-zis (ceea ce astăzi mi se pare o eroare), un examen al romanului era necesar, fiindcă, între considerațiile pe care le făceam, citeva se referă la literatura română în general și trebuiau arătate. Am urmărit așadar constituirea unei formule și menținerea unor constante sufletești. Nici un scriitor, nici Sadoveanu, nu este același de la început pînă la sfîrșit: ceea ce ne înseamnă că el se schimbă, de la o vîrstă la alta. Livrescul, ca să revin la problema esențială pentru Sadoveanu, fiind pregnant mai ales în operele tîrzii, poate fi uneori descoperit și în acelea timpurii. Ceea ce povestirile cu haiduci ale lui N. D. Popescu reprezintă pentru tînrul Sadoveanu, ciclurile asiatice reprezintă pentru vîrstnicul Sadoveanu. Nu numai în **Divanul** povestea e citită înainte de a fi scrisă, dar și în **Vremuri de bejenie**. Însă „drumul“ lui Sadoveanu nu rămîne mai puțin acela de la carte la cartă: de la un pretext la o finalitate, de la o convenție artistică la o artă convențională. Cartea se hrănește din carte; pleacă din carte și se întoarce în carte. Oricare din operele de început privea, pe o latură a ei, spre viață: spre istorie, **Șoimii**; spre natură, **Împărăția apelor**. Această deschidere nu mai există în **Nicoară Potoavă** sau în **Povestile de la Bradu Strîmb**, unde toate ferestrele ficțiunii sînt zăvorșite și, printre crăpăturile obloanelor, nu viața este aceea pe care o vedem, ci o altă ficțiune. Prologul **Șoimilor** era o punte a cărții spre realitate; prologul lui **Nicoară Potoavă** este o punte a cărții spre carte. Stabilind în felul acesta mereu alte conjecturi și perspective, eseuul meu seamănă (sau așa mi se pare acum) cu un bulgăre de zăpadă ce se umflă rostogolindu-se. Pe alocuri, mi s-a părut că aceste straturi exterioare se adăugau în detrimentul substanței; creștea volumul, nu ideea. Am procedat la eliminări drastice. Alteori, din contra, mi s-a părut că, în loc să ofer cititorului o hrană intelectuală variată, savuroasă, surprinzătoare, îi ofeream comprimate nutritive, pline de vitamine, dar fără gust și miros. N-am putut suferi niciodată supra pachet, laptele praf ori legumele deshidratate. Dar cum să redai hranei artificiale naturalitatea dacă nu scufundînd-o în apă, adică diluînd-o? M-am zbatut, recitîndu-mă, între impresia de lăbărțare și aceea de laconism excesiv. Prima m-a supărat totdeauna mai mult decît a doua, care, fără să lase cititorului timp de relaxare, are avantajul de a nu-i încuraja lenea. Am încercat mereu să prind firele și să le înnoș; căci încrederea mea în cititor nu merge atît de departe, încît să-l cedez deplin inițiativă. Să-l oblig să gîndească, da, însă oferindu-i ca teren sigur gîndirea mea. De cîte ori am deschis o perspectivă, am căutat s-o și închid. Legătura între capitole, uneori subtilă pînă la a nu se observa cu ochiul liber, există totdeauna pentru cine vrea s-o găsească. Am oroare de lucrurile neduse pînă la capăt. Și apoi, din punctul de vedere al celui care scrie, o carte e neapărat o lume închisă. Opera este cu adevărat deschisă numai din punctul de vedere al cititorului. Sînt în dezacord cu Umberto Eco în această privință: doar unei închideri reale îi corespunde o deschidere virtuală. Nu poți oferi pretexte, ci texte cu început și sfîrșit, capabile să devină pretexte. Dacă mă întreb, înseamnă că-mi propun să răspund. Răspunsul nu poate fi anterior întrebării, ce-i drept, dar trebuie să se afle neapărat în urma ei. Mai exact, să se înfiripe, ca și întrebarea, pe parcurs. Fie și numai spre a provoca o nouă întrebare. Nu știam, cînd am început să scriu eseul despre Sadoveanu, că va fi vorba în el de o **utopie a cărții** sadoveniene; cînd am ajuns la sfîrșitul lui, ea nu a fost mai puțin pentru mine singura problemă reală. M-am întrebă și, iată, am răspuns; nu pretind că acesta este unicul răspuns, dar a fost al meu, scriind cartea. Spre a găsi altul, e nevoie de o altă întrebare.

Nicolae MANOLESCU

UCENIC ÎN SANSKRITĂ

— La 18 noiembrie 1948 scrieți în **Jurnal**: „Acum douăzeci de ani, la orele cincisprezece și treizeci (mi se pare!), plecăm din Gara de Nord (din București) spre India. Mă revăd și acum în clipa plecării; îl revăd pe Ionel Jianu cu cartea lui Jacques Rivière și cutia de țigări, ultimele cadouri. Aveam două valize mici. Însemnătatea acestei călătorii întreprinsă înainte să fi implinit douăzeci și doi de ani. Cum ar fi fost viața mea fără experiența Indiei la începutul tinereții? Și certitudinea pe care o am de atunci, că orice s-ar întimpla, există mereu o peșteră în Himalaya care mă așteaptă... „La această problemă pe care o ridicăți atunci — importanța Indiei în viața și opera dumneavoastră a-ți putea răspunde acum? Cum v-a format India? Aceasta ar fi, dacă sîntei de acord, tema esențială a discuției noastre de astăzi. Deci la Madras, vă aștepta Dasgupta? — Da, lucra acolo pe niște texte sanscrite la Biblioteca Societății Teozofice, celebră pentru colecția sa de manuscrise. Acolo l-am întîlnit și am stabilit deîndată programul șederii mele la Calcutta. În 1928, Dasgupta părea un bărbat de vreo patruzeci și cinci de ani. Scund, gras, cu ochii puțin bulbucați, „ochi de broască“, cum s-ar spune, și un glas care mi se părea, ca toate glasurile bengalezilor, foarte melodos. Prin urmare, m-am atașat de acest om pe care îl admiram enorm.

— Raporturile dumneavoastră cu Dasgupta au fost raporturi de la elev la profesor, sau de la discipol la magistrul, sau de la guru?

— Și una și alta. La început, eu eram studentul, iar el profesorul de factură universitară occidentală. El îmi stabilise programul de studii la Universitatea din Calcutta, el îmi indicase gramaticile, manualele, dicționarele indispensabile. El îmi găsisse o pensiuie în cartierul anglo-indian. Se gîdea, pe bună dreptate, că mi-ar fi fost foarte greu să încep dintr-o dată să trăiesc viața unui indian. Lucram cu Dasgupta, nu numai la Universitate, dar și la el acasă, în cartierul Bhowanipore, cartierul indigen, foarte pitoresc. Locuia acolo într-o casă minunată. Și, la capătul unui an, mi-a sugerat să lucrez cu un **pandit**, (el mi l-a ales) care să mă inițieze în vorbirea sanscritei. Mai tîrziu, mi-a spus că aveam nevoie să vorbesc sanscrita pentru a mă putea întreține cu pandiții, adevărații yoghini, credincioșii hinduși.

— Care erau, după Dasgupta, dificultățile pe care le-ați avut de împlinit, dorind să trăiți de la început ca un indian adevărat?

— Îmi spunea că, la început, chiar și alimentația pur indiană era nerecomandabilă. Poate se gîdea de asemenea că mi-ar fi fost greu să trăiesc în cartierul indigen din Bhowanipore, cu costumele pe care îl purtam, modest, dar în orice caz, european. Știa bine că nu puteam să trec direct, în cîteva săptămîni, chiar și în cîteva luni, de la costumele europene la **dhoti**-ul bengalezilor.

— Dar dumneavoastră înșivă, doreați să duceți viața de zi cu zi a bengalezilor, să le adoptați mincărurile, locuința?

— Da, dar nu de la început, de vreme ce nu-i cunoșteam. Mergeam cel puțin de două ori pe săptămînă la Dasgupta, pentru a lucra; atunci, puțin cîte puțin, farmecul, tainele acelor case enorme, cu terase, înconjurate de palmieri și cu grădini, farmecul acesta și-a făcut cu siguranță efectul.

— Am văzut adineori această frumoasă fotografie a dumneavoastră care va fi reproducă pe coperta revistei **Cahiers de l'Herne**. Acesta este costumele pe care îl purtați atunci la Calcutta?

— Nu, așa eram îmbrăcat în **ashramul** din Himalaya. Era o robă galbeno-ocru. Acolo purtam roba unui swami, sau a unei yoghini. La Calcutta purtam un **dhoti**, un fel de cămașă albă, lungă.

— Credeți că experiența pe care o ai într-o țară ca India poate fi deosebită, îmbrăcîndu-te la fel ca oamenii locului?

— Cred că asta e foarte important. Întîi că este mult mai comod, într-un climat tropical, să umbli în **dhoti**, desculț, sau în sandale. Și apoi, nu mai atragi atenția. Trăiam în plin soare, eram bronzat ca ceilalți, treceam deci neobservat, sau aproape. Copiii nu mai strigau: **White monkey!** ...Era de asemenea un fel de solidaritate cu cultura în care voiam să mă inițiez. Idealul meu era să vorbesc foarte bine bengali. N-am reușit niciodată să o vorbesc perfect, însă o citeam. Am tradus poeme de Tagore și am încercat să citesc, și chiar să traduc, poezii mistice ai Evului Mediu. Nu mă interesa numai partea erudită și filosofică, yoga și sanscrita, ci și cultura indiană vie.

— Experiența dumneavoastră în India nu a fost numai a unui intelectual, ci și una de om ca oricare altul?

— De om ca oricare altul. Însă tre-

buie neapărat să precizez că nu-mi abandonasem conștiința, **Weltanschauung**-ul apuseanului. Voiam să învăț în mod serios sanscrita precum indienii, însă cu metoda filologică proprie spiritului european. Ducîndu-mi studiul cu mijloacele intelectualului european și simultan, din interior. Nu am renunțat niciodată la instrumentul meu de cunoaștere specific apusean. Făcusem puțină greacă, puțină latină, studiasem filozofia apuseană: toate acestea le păstram. Nu am aruncat, odată îmbrăcat în **dhoti**, sau **krutiar**-ul meu din Himalaya, tradiția mea apuseană. Observați că visul meu de a însuma contrariile se regăsește și pe planul uceniei.

— Tocmai fiindcă nu angoasa metafizică vă îndrepta spre religie, tocmai fiindcă nu gustul pentru exotic, sau dorința de a vă pierde identitatea v-a determinat să îmbrăcați roba asceților. Vă păstrați identitatea și formația europeană și voiiați, prin intermedia ei, să vă apropiați de India. Pentru a contopi în final două puncte de vedere, sau mai degrabă, pentru a le organiza, a le însoți.

— Da, asta este. Și am studiat profund, „esențialmente“, cultura indiană. La începutul celui de-al doilea an, Dasgupta mi-a spus: „Acum, da, acum

un roman polișt, nimic. Această concentrare exclusivă asupra unui singur subiect, sanscrita, a dat rezultate surprinzătoare.

— Totodată, prin această metodă, nu intervine riscul de a neglija nuanțele și suplețea limbii vorbite?

— Negreșit. Dar trebuia, pentru a căpăta primele noțiuni, să ai o bază solidă, să deprinzi structurile limbii, concepția gramaticală, vocabularul principal... Mai tîrziu, bineînțeles, m-am ocupat și de istoria și estetica indiană, de poezie, de artă. Însă, la început, trebuia avută în vedere dobîndirea metodică și exclusivă a noțiunilor elementare.

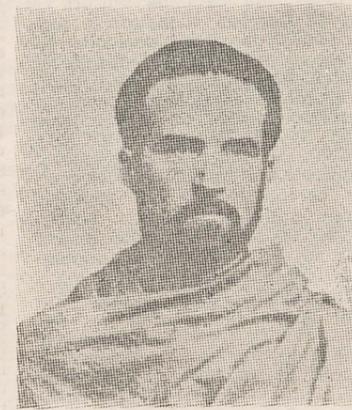
— Mi se pare că Daumal vedea în sanscrită prilejul unui demers filozofic în sensul că, gramatica sanscrită predispuie la o anume metafizică, duce la cunoașterea de sine și la cunoașterea omului. Ați avut acest sentiment? Care a fost pentru dumneavoastră beneficiul cunoașterii sanscrite?

— Daumal are, cu siguranță, dreptate. Numai că, în cazul meu, conta, nu atît valoarea, sau însușirea filozofică a limbii în sine, la început... Ceea ce voiam mai întîi, era să stăpînesc acest instrument de lucru pentru a putea citi texte care nu aveau, toate,

MIRCEA ELIADE

Convorbiri cu
Claude Henri-Rocquet

Proba labirintului I

e momentul, poți să vii. La mine.“ Am trăit acolo un an.

— Plănuiați nu numai să studiați limba și cultura indiană dar să practicați și yoga. Adică să simțiți în trup și prin experiență proprie despre ce era vorba în cărți.

— Exact. O să vorbim imediat de practica pe care am încercat-o în kutiar-ul meu în Himalaya. Însă încă de la Calcutta, acasă la Dasgupta, i-am spus de mai multe ori: „Domnule profesor, dați-mi, vă rog, ceva mai mult decît texte!“ Însă el mi-a răspuns: „Mai așteaptă puțin, trebuie să cunoști bine totul din punct de vedere filozofic și filozofic...“ Observați, el însuși era un istoric al filozofiei format la Cambridge, un filozof, un poet. Însă se trăgea dintr-o familie de pandiți, dintr-un sat din Bengal și cunoștea, prin urmare, întreaga cultură tradițională a unui sat indian. Spunea: „Pentru voi, europenii, să practicați yoga este și mai greu decît pentru noi, hinduși“. Poate că se temea de consecințe. Calcutta e un oraș mare și, într-adevăr, este imprudent să practici **pranayama**, ritmarea respirației, într-un oraș unde aerul e întotdeauna puțin sănătos. Ceea ce am aflat mai tîrziu, la Hardwar, pe coastele Himalayei, și într-un aer propice...

— Cum ați lucrat cu Dasgupta? Cum ați învățat sanscrita? Cu el, apoi cu **pandit**-ul?

— Ei bine, în ce privește învățarea sanscritei, am aplicat metoda indianului italian, Angelo de Gubernatis, așa cum o redă în **Fibra**, autobiografia sa. Metoda constă în a lucra douăsprezece ore pe zi cu o gramatică, un dicționar și un text. Așa a procedat el, la Berlin. Weber, profesorul lui, îi spusese: „Gubernatis, (era la începutul verii) în toamnă încep cursul meu de sanscrită. Însă e cursul pentru anul doi, nu pot să-l iau de la capăt pentru dumneata. Va trebui, deci, să îți pasul...“. Gubernatis s-a închis într-o cabană, în apropiere de Berlin, cu gramatica sa și cu dicționarul de sanscrită. De două ori pe săptămînă, cineva îi aducea pline, cafea și lapte. Avea dreptate să procedeze astfel, iar eu i-am urmat exemplul. De altfel, făcusem deja experiențe, nu la fel de radicale, și totuși... Pe cînd învățam engleza, lucram mai multe ore în șir. Însă de această dată, la început, am lucrat douăsprezece ore pe zi, și numai sanscrita. Cu singura excepție că făceam câteva plimbări și că profitam de ora cîntului și de orele de masă pentru a mă perfecționa în engleză: citeam foarte bine, însă vorbeam prost. Și Dasgupta, acasă la el, îmi puneă din cînd în cînd întrebări, îmi dădea texte de tradus, în felul acesta, putea să-mi urmărească progresele. Dacă progresele au fost destul de rapide, cred că asta se datorește acestui efort de a nu studia nimic altceva în afară de sanscrită. De-a lungul mai multor luni, nu m-am atins de un ziar, de

mare valoare filozofică. Nu Vedanta, sau Upanișadele, mă interesau în momentul acela, ci îndeosebi comentariile la Yoga-Sutras, textele tantrice, adică expresiile culturii indiene, mai puțin cunoscute în Occident, și asta tocmai pentru că valoarea lor filozofică nu se ridică la înălțimea Upanișadelor sau a Vedantei. Pe mine însă tocmai acestea mă interesau fiindcă voiam să cunosc tehnicile meditației și ale psihologiei mistice, adică Yoga și Tantra.

— Ați învățat italiana pentru a-l citi pe Papini, engleza, pentru a-l citi pe Frazer, sanscrita, pentru a citi textele tantrice. E vorba de fiecare dată, se pare, de a ajunge la ceva care vă interesează. Limba este mijlocul, nicicum scopul. Asta nu vă determină să vă puneți dumneavoastră înșivă o întrebare? Ați fi putut ajunge nu un istoric al religiilor, al miturilor, al universului imaginar, ci un sanscritolog, un lingvist. Cu totul diferită, o altă operă a lui Eliade, un alt Eliade, ar fi fost cu puțință. Ați fi aparținut familiei lui Jakobson, a lui Benveniste, aducînd în acest domeniu personalitatea dumneavoastră proprie. Se poate visa la această operă imaginară!... Ați fost ispitit de această cale?

— Am încercat întotdeauna să învăț o nouă limbă pentru a avea un nou instrument de lucru. O limbă înseamnă pentru mine un mijloc de comunicare: să citești, să vorbești, dacă se poate, însă, îndeosebi, să citești. Dar, la un moment dat, în India, la Calcutta, cînd vedem încercările unui comparatist mult mai larg — de pildă, culturile indo-europene, cu culturile preindiene, culturile oceanice, culturile Asiei Centrale... —, cînd îi vedeam pe acei savanți extraordinari, Paul Pelliot, Przylusky, Sylvain Lévy, care știau nu numai sanscrita și pali, dar și chineză, tibetană, japoneză și chiar și limbile așa-zise austroasiatice, eram fascinat de acest univers enorm care se deschidea cercetării: nu numai India ariană, dar și India aborigenă, și deschiderea către sud-estul asiatic și Oceania. Am încercat eu însumi să încep. Dasgupta m-a făcut să-mi schimb hotărîrea. Avea dreptate. Intuise bine. Însă am studiat limba tibetană cu o gramatică elementară. Și am observat că, intrucît nu era ceva ce doream să învăț cu adevărat, cum îmi dorisem să învăț sanscrita, sau engleza, sau mai tîrziu, rusa, ori portugheza, nu prea mergea. Atunci, m-am înfuriat și am abandonat. Mi-am spus că niciodată nu voi avea competența unui Pelliot, a unui Sylvain Lévy, că niciodată nu voi deveni un lingvist, nici măcar un sanscritolog. Limba în sine, structurile sale, evoluția, istoria, tainele ei nu mă atrăgeau...

În românește de
Dan CIACHIR